

РОЗВИТОК КОГНІТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ У ПРОЦЕСІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розглядається питання застосування кейс-методу для розвитку та діагностики когнітивної компетенції майбутніх економістів у процесі психологічної підготовки в економічному університеті. Наводяться експериментальні й статистичні дані щодо окремих показників розвитку когнітивної компетенції.

Ключові слова: когнітивна компетенція, кейс-метод, технологія розвитку професійно-психологічних компетенцій.

Модернізація освіти створює нові можливості процесу формування молодого фахівця, зокрема, перспективним є напрямком розвитку професійно-психологічних компетенцій, який сприяє підвищенню конкурентоспроможності та забезпеченню ефективності у професійній діяльності. Домінуючі сьогодні методики організації навчальної діяльності у вищій школі зводять підготовку спеціаліста до накопичення знань, які складають зміст навчальних предметів. Такі методики слабо орієнтовані на розвиток особистості, здатної не тільки засвоювати знання, але й творчо їх переробляти та застосовувати. При такій організації навчального процесу навчальна діяльність студента "редукується до процесу засвоєння дисциплінарних знань" [4, 8]. Різні аспекти психологічної підготовки студентів у ВНЗ досліджували В.Я. Ляудіс, Б.Ц. Бадмаєв, В.А. Козаков, В.А. Семіченко, А.Г. Цукерман, Б.М. Мастеров, Є.А. Клімов та інші.

Мета дослідження – розкрити можливості кейс-методу в розвитку професійно-психологічних компетенцій майбутніх економістів, зокрема, розвитку когнітивних компетенцій.

Розробка й упровадження у психологічну підготовку майбутніх економістів технології розвитку професійно-психологічних компетенцій зумовлена сучасними тенденціями, пов'язаними з технологізацією освіти, яка охоплює процеси професійної підготовки та є предметом наукових досліджень багатьох учених. Зокрема, переваги та основні положення навчальних технологій досліджували С.У. Гончаренко, І.А. Зязюн, В.А. Козаков, І.П. Підласий, С.О. Сисоєва, О.Т. Шпак, І.О. Смолюк, О.М. Пехота, І.Я. Лернер, М.А. Чошанов, В.П. Беспалько, М.В. Кларін, Г.К. Селевко, В.М. Монахов, Н.В. Борисова, Д.В. Чернілевський та багато інших.

Кейс-метод у технології розвитку професійно-психологічних компетенцій займає особливе місце. Метод аналізу кейсів чи кейс-метод (від лат. casus – заплутаний або незвичайний випадок) є одним із перспективних та ефективних методів навчання, якому присвячена увага таких учених як Е.А. Михайлова, Ю.Н. Кулюткін, Г.С. Сухобская, Н.Ф. Тализіна, В.А. Козаков, П. Шеремета, Г. Каніщенко, О.І. Сидоренко.

Запропонований та поширений Гарвардською школою бізнесу кейс-метод зарекомендував себе як високоєфективний метод розвитку психологічних якостей та вмінь (компетенцій). Сутність кейс-методу полягає в тому, що навчальний матеріал подається студентам у вигляді найбільш типових або нестандартних проблемних ситуацій, а знання та досвід набуваються в результаті активної творчої та пошукової діяльності по розробці їх рішення.

Н.Ф. Тализіна [7] зазначає, що про наявність знань можна судити не по вмінню їх відтворювати, а по вмінню застосовувати їх при вирішенні типових задач, у тому числі задач професійної діяльності. Специфіка навчальних задач полягає в тому, що навчившись їх розв'язку, студент оволодіває не одиничним, окремим способом розв'язку якоїсь типової задачі, а навчається принципового підходу до вирішення задач даного класу. Оволодіння такими способами розв'язку задач дає можливість говорити про те, що студент змінюється як особистість, оскільки стає здатним вирішувати невідомі йому раніш задачі і тим самим набуває професійно-психологічної компетентності [1, 13].

В.А. Козаков [3, 35] акцентує свою увагу на тому, що вміння розв'язувати задачі є важливим, оскільки деякі групи задач при їх розв'язуванні виявляють вплив на формування та розвиток окремих особистісних якостей, при цьому основною особливістю цих задач є те, що вони прямо чи опосередковано можуть бути пов'язані з майбутньою професійною діяльністю та сприяють формуванню професійної компетентності.

Метод аналізу кейсів – це інтерактивна технологія для швидкого навчання, яка більше спрямована на формування нових психологічних якостей і вмінь, ніж на засвоєння знань. При використанні кейс-методу учасникам навчальної діяльності дають короткий опис обставин, які ґрунтуються на реальній або уявній ситуації. При цьому закладена певна внутрішня єдність кейса як конкретного випадку, що ілюструє загальну закономірність, і суті професійної діяльності, в якій доводиться приймати рішення в умовах певної невизначеності ситуації, тобто діяти "за обставинами". Можна сказати, що кейс-метод – це ділова гра в мініатюрі, оскільки він поєднує професійну діяльність з ігровою, навчальний матеріал подається у вигляді мікропроблем, а знання отримуються в результаті їх активного дослідження і творчого пошуку рішень.

Однією із цілей кейс-методу є активізація тих, хто навчається, що підвищує ефективність професійної підготовки або кваліфікацію фахівців, а також змінює рівень навчальної мотивації за рахунок стимулювання професійного інтересу студентів до навчального процесу.

Кейс-метод як форма навчання й активізації навчального процесу дозволяє успішно вирішувати такі навчальні та розвивальні задачі [5]:

- 1) формувати навички та прийоми всебічного аналізу ситуацій зі сфери професійної діяльності;
- 2) відпрацьовувати вміння знаходити додаткову інформацію, необхідну для уточнення висхідної ситуації, тобто вчитися правильно формулювати питання "на розвиток", "на розуміння";
- 3) набувати навички застосування теоретичних знань для аналізу практичних проблем;
- 4) наочно представляти особливості прийняття рішення в ситуації невизначеності, а також різноманітні підходи до розробки плану дій, орієнтованих на досягнення кінцевого результату;
- 5) набувати навички вербалізації і точного викладу власної точки зору в усній або письмовій формі;

- 6) виробляти уміння презентації, тобто переконливо підносити, обґрунтовувати та захищати свою точку зору;
- 7) відпрацьовувати навички конструктивного критичного оцінювання точки зору інших;
- 8) навчатися самостійно приймати рішення на основі групового аналізу ситуації;
- 9) оволодівати вміннями виносити користь із власних та чужих помилок, опираючись на зворотній зв'язок.

Основні вимоги до кейсів: 1) кейс має відповідати навчальним цілям; 2) кейс має бути максимально наближеним до реальної професійної діяльності, в якій реальна чи штучна ситуація компліується з якоюсь типовою проблемою; 3) завдання має бути підбрано таким чином, щоб можна було користуватися різними шляхами для пошуку варіантів рішення; 4) кейси мають розрізнятися за рівнем узагальненості, за кількістю наданої інформації, за складністю проблеми; 5) матеріал кейса має відповідати сучасним вимогам, його слід оновлювати паралельно зі змінами в реальній практиці.

Існують три основні варіанти застосування методу кейсів: 1) для діагностики проблеми; 2) для діагностики проблем і знаходження способів їх рішення, 3) для оцінки дій по рішенню проблеми і їх наслідків (і проблема, і її рішення можуть бути описані в інструкції).

Суттєвими перевагами кейс-методу є: 1) не вимагає великих матеріальних або часових витрат і передбачає значну варіативність; 2) дає унікальну можливість досліджувати складні або емоційно значущі питання в безпечних обставинах навчальної діяльності, а не в реальному житті, з його тривогами, ризиками та загрозами про неприємні наслідки, які можуть виникнути у випадку неправильних дій у реальній ситуації; 3) комунікативний аспект вправ дає можливість швидкої, але достатньо повної оцінки важливості проблем, що обговорюються, і рішень, що приймаються.

При цьому слід зауважити, що окрім переваг кейс-методу має і певні недоліки, зокрема: 1) спрямованість методу на аналіз, вияв та розрахунок кроків, що ведуть до знаходження рішення проблеми і є перевагою кейс-методу, у той же час є його одним із його обмежень, оскільки навряд чи при зіткненні в реальності з проблемою, аналогічною досліджуваній у навчальній, особистість буде мати час, безпечні лабораторні умови та можливість актуалізувати необхідні знання в реальних ситуаціях. Це має бути донесено до тих, хто навчається, щоб не мати розчарування в реальній професійній ситуації; 2) оскільки в навчальній діяльності є ліміт часу, то студенти і учасники тренінгів не завжди мають можливість розробити практичні рекомендації з проблеми, що може призводити до виникнення почуття незадоволеності.

Наведемо приклад кейс-ситуації, з якими працюють студенти:

Завдання-кейс *"Доручай, але ..."*

Мета: навчитись аналізувати і діагностувати конкретні професійні ситуації та визначати шляхи їх вирішення.

Хід виконання. Прочитайте завдання і проаналізуйте його, дайте відповіді на поставлені запитання.

Хотілося б розповісти про одну ситуацію з мого професійного життя. Переді мною стояло завдання запросити на зустріч одного політика. Для цього йому необхідно було вручити особисто в руки лист-запрошення. Я знав місце й час, де цього політика можна було зустріти, щоб вручити йому листа. Але за два дні до зустрічі мені терміново довелося виїхати в інше місто. Тоді я попросив свого колегу й друга, якого дуже добре знаю і був упевнений у його відповідальності, зустрітися з цим політиком і вручити йому листа.

Як результат, мій друг не виконав моє доручення і цим дуже підвів мене. Не буду розписувати, які аргументи він потім доводив мені у своє виправдання і як він намагався заглибити свою провину.

- 1) Про яку професійно-психологічну компетенцію та її індикатори йде мова в поданій ситуації?
- 2) Які приховані мотиви колеги-друга по роботі могли лежати в основі його вчинку?
- 3) Розробіть рекомендації для попередження помилок такого роду в діяльності фахівця.
- 4) Порівняйте свої рекомендації з варіантом, який розробив сам герой-автор ситуації. Проаналізуйте наскільки ваші рекомендації відрізняються від запропонованих:

З цієї ситуації я зробив для себе декілька висновків. Перший. Те, що важливим є для мене, не є таким для моїх колег. Це був мій обов'язок вручити листа, а не їх. Другий. Завжди виконуй свої зобов'язання і обіцянки, які даєш іншим людям, інакше тобі не будуть довіряти. Третій, найголовніший висновок. Завжди необхідно мати диспозицію (військовий термін, що означає наявність запасного варіанту). У моїй ситуації, за правилом диспозиції, необхідно було попросити вручити лист політику кількох моїх колег. І якщо хтось один не зміг, то інші б виконали доручення. (Спеціаліст департаменту по зв'язкам з громадськістю Інвестиційної компанії, стаж роботи 8 років).

Реалістичність є необхідною умовою методу кейсів. Ситуація має бути такою, аби учасники могли ідентифікувати себе з тими ролями, які в ній пропонуються і справитися з ними. Програвання ролі має дати можливість виробити необхідний патерн поведінки в таких же обставинах і обмеженнях, які можуть виникнути в реальній ситуації, оскільки надуманість ситуацій не мотивує учасників навчальної діяльності.

У цій роботі представимо результати розвитку когнітивної компетенції студентів майбутніх економістів у процесі психологічної підготовки за технологією розвитку професійно-психологічних компетенцій. Для дослідження розвитку когнітивних компетенцій було обрано інтегральний показник когнітивної компетенції як прояв знань психології, орієнтація у професійно значущих ситуаціях тощо.

Кейс-метод використано для дослідження когнітивної компетенції, оскільки він має подвійні властивості. З однієї сторони він є методом навчання, з іншої сторони може використовуватися як метод діагностики. Когнітивні компетенції визначаються як обсяг необхідних професійних знань, уміння аналізувати та обробляти інформацію, прогнозувати результати, концентрувати та переключати увагу, запам'ятовувати та пам'ятати необхідну інформацію, мати особливе відчуття часу тощо. Когнітивна компетенція як складова професійно-психологічних компетенцій одночасно включає певний необхідний обсяг психологічних знань.

Для дослідження змін обсягу психологічних знань у процесі психологічної підготовки кейс-метод є одним із принагідних діагностичних інструментів. Сутність кейс-методу як діагностичного інструменту полягає в тому, що навчальний матеріал подається студентам у вигляді найбільш типових або нестандартних проблемних ситуацій, для розв'язку яких необхідно проявити знання та активну творчу і пошукову діяльність.

Для діагностики когнітивної компетенції було відібрано 10 задач-ситуацій, які пов'язані з різними темами психологічної підготовки і одночасно відображали ситуації професійної діяльності. Такі задачі-ситуації на етапі констатувального експерименту пропонувалися студентам для самостійного розв'язку після лекційних занять і в процесі формувального експерименту після практичних занять з теми.

Особливості сприйняття психологічних задач-ситуацій (кейсів) полягають у тому, що їх формулювання на перший

погляд здаються студентам як щось просте, тривіальне, і що їх розв'язок лежить на поверхні. Студенти часто починають розв'язувати такі задачі, не орієнтуючись на теоретичні засади теми, у той час як розв'язування задач передбачає необхідність свідомого пошуку відповідних засобів для досягнення поставленої, але безпосередньо невидимої цілі.

Обробка результатів розв'язування задач проводилась методом контент-аналізу [2], оскільки такі задачі не мають певних алгоритмів розв'язку і їх вірне рішення пов'язане зі змістом конкретної теми та розумінням певних психологічних реалій і закономірностей та оперування ними. Для цього використовувались такі критерії: 1) правильне співвіднесення умов задачі з теоретичною темою; 2) визначення необхідних психологічних понять; 3) алгоритм знаходження розв'язку; 4) формулювання розв'язку; 5) формулювання висновків.

За цими критеріями досліджуваним нараховувались бали за розв'язок кейсів (максимальна сума балів – 10 за одну задачу), що в цілому дало можливість за кількістю балів визначати рівень успішності розв'язування задач. За сумою набраних балів досліджуваних можна віднести до трьох груп, зокрема, з низьким рівнем – 30-50 балів, з середнім рівнем – 51-75 балів та високим – 76-100 балів.

Дослідження розвитку когнітивної компетенції проводилося в рамках комплексного дослідження розвитку професійно-психологічних компетенцій майбутніх економістів у процесі психологічної підготовки. Загальна вибірка досліджуваних студентів складала 246 студентів першого курсу Київського національного економічного університету (контрольна вибірка 48 студентів та експериментальна вибірка 198 студентів). Діагностика рівня розвитку когнітивних компетенцій проводилась на початку психологічної підготовки як констатувальний експеримент та наприкінці формувального експерименту.

Обробка результатів розв'язку ситуацій-кейсів студентами на етапі констатувального експерименту дала наступні показники: 1) низький рівень успішності розв'язку задач-ситуацій у контрольних групах становив 56,4 % і в експериментальних – 49,6 %, 2) середній рівень відповідно 34,1 % і 38,2 %, 3) високий рівень – 9,5 % і 12,2 %. Отримані результати показують, що переважаючим є низький рівень успішності розв'язку задач-ситуацій, на другій позиції – середній

рівень, високі результати були продемонстровані у незначній кількості випадків. Розрахунок χ^2 -критерію Колмогорова-Смірнова [6] показав, що експериментальна та контрольна вибірки є однорідними відносно досліджуваних властивостей на початку проведення експерименту.

У процесі формувального експерименту студенти експериментальної вибірки у процесі навчальної діяльності вчилися аналізувати професійно спрямовані ситуації з точки зору їх психологічного контексту і мали самостійно розв'язувати аналогічні ситуації після практичних занять, в той час як студенти контрольної вибірки працювали як і раніше.

Обробка отриманих даних дозволяє констатувати наступні результати: 1) низький рівень успішності розв'язку задач-ситуацій у контрольних групах становив 51,3 % і в експериментальних – 24,5 %, 2) середній рівень відповідно 37,4 % і 27,3 %, 3) високий рівень – 11,3 % і 48,2 %.

Застосування χ^2 -критерію Колмогорова-Смірнова показало, що за цим критерієм, $\chi^2_{\text{емп.}} = 1,87$, $\chi^2_{\text{емп.}} > \chi^2_{\text{кр.}(0,01)}$. Отже, можна зробити висновки, що за критерієм однорідності-відмінності експериментальна та контрольна вибірки розрізняються між собою в сторону відмінностей, що вказує на значущі зміни в експериментальній вибірці за показниками розвитку когнітивної компетенції.

Застосування T-критерію Вілкоксона [6] щодо показників експериментальної вибірки до початку експерименту та після його завершення дало такі результати: $T_{\text{емп.}} = 195$, $T_{\text{емп.}} = 328$, $T_{\text{емп.}} = 389$, $T_{\text{емп.}} = 362$. За таблицею критичних значень $T_{\text{емп.}} < T_{\text{кр.}(0,01; 0,05)}$. Ці результати дають підстави зробити висновки про значущі зміни в студентів експериментальної вибірки, які відображають покращання результатів розв'язку кейс-ситуацій.

Висновок, який можна зробити з огляду на отримані результати, що студенти без спеціального навчання не можуть адекватно використовувати отримані теоретичні психологічні знання. Лише теоретична підготовка з психології є недостатньою для правильного застосування психологічних знань при розв'язуванні ситуацій-кейсів, які моделюють реальні життєві та професійні ситуації, і відповідно, не може вважатися ефективною складовою професійної підготовки. Психологічна підготовка майбутніх фахівців має бути спрямована на практичну доцільність та розвиток професійно-психологічних компетенцій. Кейс-метод можна розглядати як високоефективний метод розвитку та діагностики когнітивних і професійно-психологічних компетенцій майбутніх фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадмаев Б.Ц. Методика преподавания психологии: [учеб.-метод. пособие для преподавателей и аспирантов вузов] / Б.Ц. Бадмаев. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 304 с.
2. Григорьев С.И. Проведение контент-анализа [Электронный ресурс] / С.И. Григорьев // Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/k-a2.htm>
3. Козаков В.А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение: Учебное пособие / В.А. Козаков. – К.: Вища школа, 1990. – 248 с.
4. Ляудис В.Я. Методика преподавания психологии / В.Я. Ляудис. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. – 77 с.
5. Панфилов А.П. Игротехнический менеджмент. Интерактивные технологии для обучения и организационного развития персонала: [Учебное пособие] / А.П. Панфилов. – СПб.: ИВЭСЭП, "Знание", 2003. – 536 с.
6. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Елена Сидоренко. – СПб.: ООО "Речь", 2002. – 350 с.
7. Талызина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний / Н.Ф. Талызина. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – 343 с.